

ШЛЯХИ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ШКІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Висвітлено й проаналізовано освітню політику України в галузі шкільної освіти, що проводилася у перші роки здобуття незалежності. Охарактеризовано найвагоміші державні документи, якими визначалися стратегічні напрями оновлення освітньої галузі у дусі національних пріоритетів і загальнолюдських цінностей. Доведено, що у 1991-1994 рр. провідними ідеями державної освітньої політики були гуманізація освіти і тісно переплетена з нею необхідність реалізації національної ідеї засобами навчання, виховання і соціалізації дітей та молоді. Обґрунтовано, що особа керівника Міністерства освіти, яке є і провідником, і рушієм державної гуманітарної політики, безперечно набуває значення персоналізованого чинника зрушень в освітній сфері. Висвітлено внесок І.Зязюна, який обіймав посаду міністра народної освіти у перехідний період (1990-1992), і фактично розпочав у державі процес українізації шкільної освіти: створення українських шкільних підручників, утвердження державності української мови в усіх навчально-виховних закладах, прийняття комплексної програми пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей і молоді «Творча обдарованість», узаконення діяльності учнівських Малих академій наук, узаконення діяльності таких нових типів середніх загальноосвітніх закладів, як гімназія і ліцей. Окреслено також внесок його наступника на посаді міністра П.Таланчука (1992-1994), який спромігся не лише інтенсифікувати процес українізації школи, а й здійснив революційні кроки у напрямі його гуманізації (перша спроба заміни випускних іспитів тестування учнів). За його зусиль було прийнято стратегічну програму розвитку освітньої галузі України у ХХІ ст. (1993). Доведено, що вже в перші роки суверенності державну політику України було спрямовано на створення умов для розвитку особистості й творчої самореалізації кожного її громадянина, виховання покоління людей, здатних оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства. Водночас труднощі перехідного періоду, у якому знаходилося українське суспільство, і системна криза, що охопила всі галузі суспільно-економічного життя України, перешкоджали державотворенню, зокрема й в освітній сфері.

Ключові слова: державна освітня політика, І.Зязюн, П.Таланчук, гуманізація, національна школа

Вступ. Україна проходить складний шлях трансформаційних змін, вмотивований внутрішніми (прагнення якнайшвидше інтегруватися в європейське співтовариство, модернізувати всі складники суспільного життя) і зовнішніми (необхідність досягти належного рівня змагальності в глобалізованому світі, відстояти суверенітет) причинами. Вирішення цих нагальних питань значною мірою залежить від освіти, її рівня і якості, її результативності, оскільки саме освіта формує і розвиває людський потенціал. Тому важливо, щоб вона «готувала людину до життя і діяльності в сучасних умовах, тобто формувала по-сучасному конкурентоспроможний людський капітал. А це означає готувати людину інноваційну, здатну забезпечити

інноваційний тип прогресу, конкурентоспроможну у глобальному просторі; здатну усвідомлено реагувати на всю багатоманітність сучасного інформаційно-комунікативного простору; патріотичну; людину, яка постійно навчається»¹ – наголосив у виступі на Парламентських слуханнях у березні 2019 р. Президент НАПН України, академік В.Г.Кремень. Нагадаємо, ще десять років тому він писав: «Глобалізація небезпек і ризику в постіндустріальному світі вимагає посилення педагогічної компоненти цивілізаційного процесу»².

Обмежені рамками статті, зосередимося на ретроспективному аналітичному висвітленні діяльності міністрів освіти України, пов'язаної з гуманізацією освіти як однією з ключових стратегій розвитку демократичного суспільства, тобто зробимо спробу на зібраному фактографічному матеріалі осмислити здійснене, визначити тенденції у реформуванні шкільної освіти «згори». Увагу приділимо й прорахункам у діяльності, оскільки пристаємо до думки американського педагога Н. Уекслер, що в аналізі реформовчих процесів «першим кроком має бути визнання того, що помилку було зроблено. Якщо реформатори, навіть визнаючи помилки, відкидають критику як політично мотивовану, то у тих, хто спостерігає реформовчі процеси і бере в них участь, може бути втрачена віра, що освіта може впоратися з нерівністю»³.

Мета статті – розкрити шляхи гуманізації шкільної освіти в освітній політиці України, висвітливши результати діяльності міністрів освіти країни у перші роки її суверенного буття.

Виклад основного матеріалу. Різні аспекти діяльності Міністерства освіти України (з 2000 р. – Міністерство освіти і науки, далі у тексті МОН) та його окремих очільників з'ясовано у дослідженнях І.Лікарчука (2010), Н.Дічек (2018), питання теорії і практики управління освітою як складника освітньої політики розглянуто В.Базелюком (2014), Є.Красняковим (2014), В.Луговим (2012, у співавторстві); тенденції розвитку державної освітньої політики окреслено у дослідженнях А.Вітченко (2010), С.Домбровської (2014, у контексті вищої освіти), В.Кременя (2003; 2015), Я.Мельник, О.Неживої (2015; 2017). Однак виокремлено і системно

---

¹ Розвиток людського капіталу є питанням національної безпеки (Парламентські слухання на тему «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки». *Освіта і суспільство*. 2019. №4. С.1

² Кремень В.Г. *Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору*. К. Пед. думка, 2009. С. 187.

³ Wexler Natalie: <http://www.forbes.com/sites/nataliewexler/2018/04/09/three-mistakes-we-need-to-fix-if-we-want-education-reform-to-succeed>

проблема гуманізації освіти як стратегії освітньої політики в галузі шкільної освіти не вивчалася.

Розкріпачення української політичної, соціогуманітарної думки й освітньої практики, відмова від моноідеологічних імперативів на початку 1990-х років сприяли поширенню ідей про необхідність гуманізації всієї освітньої сфери. Так, у 4-й статті прийнятого у листопаді 1991 р. Закону «Про освіту», що був істотно уточнений (редагований) у 1996 р., стверджувалося: «Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства»⁴. А серед основних принципів освіти (стаття 6) вказувалися «гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями»⁵. Варто зауважити, що Закон «Про освіту» (1991) хоча й був уведений в дію в червні зазначеного року, тобто до офіційного здобуття Україною незалежності, розроблявся вже під впливом національно орієнтованих ідей, на хвилі підйому національно-визвольного руху за суверенність і демократизацію суспільного життя (1985-1991)⁶. До згаданого Закону й після редакції 1996 р. вносилися зміни й уточнення, а новий Закон «Про освіту» набув чинності вже в травні 2017 р.⁷

Розбудова незалежної Української держави супроводжувалася об'єктивними соціально-економічними труднощами, тому суспільство загалом й освітня галузь зокрема опинилися у кризовому стані, спостерігалася невідповідність освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства⁸, що, на думку відомого вченого, академіка О.Киричука, на той час директора Інституту психології АПН України, багато у чому було зумовлено «деформацією суспільних цінностей, ... втратою зв'язку з народним корінням духовності»⁹. Інший український вчений Г.Балл у 1994 р. зазначав, що властиві радянській системі виховання «неадекватні

---

⁴ Закон України про освіту. Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/iaws/show/1060-12

⁵ Там само

⁶ Даниленко В.М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. К., І-т історії України НАН України, 2018. 278 с.; Дещинський Л.Є. Національно-визвольний рух в Україні у 1980-1990-х роках. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36050/1/2_3-13.pdf

⁷ Закон України про освіту. Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/iaws/show/1060-12

⁸ Україна в умовах незалежності. Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/independense.html>

⁹ Киричук О.В. Стан і перспективи розвитку практичної психології в системі народної освіти в Україні. *Психологія: Науково-методичний збірник* / Редкол.: О.В.Киричук (відп. ред.) та ін. Київ, Освіта, 1993. Вип.40. С.3.

педагогічні орієнтації були похідними від стану суспільної свідомості»¹⁰, маючи на увазі чинну у радянській педагогіці ситуацію, коли «моральні ідеали інтерпретувалися як вимоги, обов'язкові для виконання, що призводило до дискредитації ідеалів і до педагогічних невдач», до розгляду людини лише як інструменту у руках влади, до нехтування інтересами особистості, чий реальні можливості вільного особистісного вибору зводилися до мінімуму¹¹. Наслідком ідеологічних перекручень, вважав науковець, стало духовне розчарування, характерне і для 1980-х років, і для перших років незалежності.

Водночас й у самій освіті за радянських часів нагромадилися негативні явища, які незалежній Україні необхідно було подолати. Освітня сфера – це насамперед важлива соціокультурна сфера життя людей і водночас система інституцій держави, яка є «ключовим суб'єктом освітньої політики»¹², тому вочевидь негаразди в соціумі не могли не відбиватися й в освіті. Чи не найістотнішим стало таке суто педагогічне кризове явище, як «відчуження школярів від учителя, від школи, а отже й від суспільства у цілому»¹³. Аналізуючи причини відчуження, встановлені у ході вивчення тогочасного стану навчально-виховного процесу у середній школі, вчений-психолог Ю.Гільбух з'ясував, що багато у чому вони були пов'язані з незадовільним знанням учителями психічної індивідуальності своїх учнів, недостатнім володінням методами, необхідними для її пізнання, для корекції чи забезпечення прискореного особистісного розвитку школярів¹⁴.

На наше переконання, фактично першим принципово новим, національним за духом документом про стратегічні шляхи й пріоритетні напрями реформування освітньої галузі, розробленим у суверенній Україні, стала затверджена у листопаді 1993 р. Кабінетом Міністрів України Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Її проект було обговорено й схвалено на 1-у з'їзді педагогічних працівників України (1992 р.). У Програмі йшлося про необхідність відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, про вихід вітчизняної

---

¹⁰ Балл Г.О. Уплотнение систем нормативной регуляции деятельности как феномен тоталитарного и посттоталитарного сознания. *Особистість і народ: погляд історичної психології*: матер. Всеукр. наук. конф. К., Т-во психологів України, 1994. С.79.

¹¹ Там само. С.78-79.

¹² Освітня політика. *Енциклопедія освіти; АПН України* / гол. ред. В.Г.Кремень. К. Юрінком Інтер, 2008. С.623.

¹³ Гильбух Ю.З. *Учитель и психологическая служба школы*. Киев. Ин-т психологи АПН Украины, 1993. С.3.

¹⁴ Там само. С. 4.

науки, техніки і культури на світовий рівень, про національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні¹⁵.

Програма стала першим ідейним орієнтиром, певним концептуальним забезпеченням подальшої роботи з оновлення і розбудови національної системи освіти. Головну мету програми було сформульовано як «визначення стратегічних напрямів розвитку освіти в умовах державної незалежності, орієнтація на національне спрямування освіти, створення такої цілісної системи безперервного навчання і виховання, яка забезпечувала б формування інтелектуального і культурного потенціалу нації»¹⁶. Базисними принципами реалізації Програми стали: надання освіти пріоритетного статусу в загальнодержавному вимірі, здійснення демократичної децентралізації системи освіти і забезпечення її відкритості, гуманізація і гуманітаризація навчання і виховання з орієнтацією на втілення національного компоненту в зміст освіти, її безперервність і варіативність. Визначальним складником реформування освіти вказувалося оновлення її змісту і приведення його у відповідність до запитів особистості й змінених потреб суспільства, а також до стандартів світового науково-педагогічного досвіду.

Таким чином, державна політика молоді Української держави в галузі освіти від самого початку спрямовувалася на створення й реалізацію можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації, при цьому загальна середня освіта мала забезпечувати «всесторонній розвиток дитини як цілісної особистості, її здібностей і обдарувань»¹⁷. Освітнім пріоритетом проголошувалося якнайповніше задоволення особистісних потреб людини. Вважаємо – розпочався гуманістичний поворот до людиноцетрованої освіти, підготовлений, за нашими дослідженнями¹⁸, науково-дослідницькою й освітньою спільнотою України у попередні роки.

---

¹⁵ Державна національна програма “Освіта” : Україна ХХІ століття. *Освіта*. 1993. № 44-46. С.1-13.

¹⁶ Там само. С.2.

¹⁷ Там само, с.2.

¹⁸ Дічек Н.П. Психолого-педагогічні дослідження в УРСР у контексті індивідуалізації шкільного навчального процесу (1945 - початок 1950-х років) *Рідна школа*. 2013. №11. С.29-37; Дічек Н.П. Внесок українських психологів у розвиток індивідуалізації навчання школярів (друга половина 50-х ХХ ст.) *Рідна школа*. 2014. № 11. С. 35-41; Дічек Н.П. Внесок українських психологів у розвиток індивідуалізації і диференціації навчання школярів (60-ті рр. ХХ ст.) *Пед. освіта: теорія і практика: зб. наук. праць*. Вип. 18 (1-2015). С. 407-419; Дічек Н.П. Дослідження українських психологів у галузі індивідуалізації шкільного навчально-виховного процесу (60-70-х рр. ХХ ст.). *Педагогіка і психологія*. 2014. № 4. С. 76-83; Дічек Н.П. Формування особистісно

У Програмі було проголошено й необхідність створення у «загальноосвітніх навчально-виховних закладах психологічної та соціально-педагогічної служб»¹⁹. Організацію й забезпечення їх роботи розглядали як один із основних шляхів реформування загальної середньої освіти у вимірі індивідуалізації навчання, а отже його гуманізації.

Пояснимо, що індивідуалізацію навчання розглядаємо як педагогічну екстраполяцію освітньо-філософської парадигми особистісно орієнтованої освіти, центральним поняттям якої є поняття «особистість». Концепція особистісно орієнтованого навчання і виховання у середній школі є продовженням, але у ширшому й сучасному діапазоні нових освітніх потреб, ідей про індивідуалізацію та диференціацію освіти, що почали розвиватися у минулому столітті. У найбільш узагальненому розумінні індивідуалізація освіти – це врахування в усіх методах і формах навчально-виховного процесу індивідуальних особливостей дитини, а диференціація – постійне урізноманітнення форм організації освіти відповідно до нахилів, інтересів і здібностей особи²⁰.

Аналіз освітніх процесів у шкільній галузі на початку 1990-х років показує значне посилення уваги з боку держави до питань, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб дітей з психофізіологічними вадами, обдарованих дітей, дітей, які зазнали життєвих труднощів внаслідок чорнобильської катастрофи²¹. Розвиток освітньої політики у згаданих аспектах великою мірою пов'язуємо з істотним зростанням активності наукової та освітянської спільнот та тодішнім впливом громадської думки на прийняття доленосних рішень.

Відображення державної політики почнемо з діяльності міністра Івана Зязюна, який очолював міністерство у контроверсійний перехідний період державного

орієнтованої парадигми шкільної освіти у дослідженнях українських психологів (1980-ті рр.). *Педагогіка і психологія*. 2015. № 4. С.15-29. Natalia Dichek. The ways to establish the personality oriented paradigm in the Ukrainian school education (Psycho-pedagogical aspect). *The Modern Higher Education Review (International Journal)*. 2016. № 1. P. 74-83.

¹⁹ Державна національна програма “Освіта” : Україна ХХІ століття. *Освіта*. 1993. № 44-46. С.5.

²⁰ Дічек Н.П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу. *Шлях освіти*. 2011. №4. С. 28-33.

²¹ Киричук О.В. Стан і перспективи розвитку практичної психології в системі народної освіти в Україні. *Психологія: Науково-методичний збірник / Редкол.: О.В.Киричук (відп. ред.) та ін.* Київ, Освіта, 1993. Вип.40. С.4-6.

становлення. Він обіймав посаду з вересня 1990 р. по травень 1992 р.²². Оскільки І.Зязюн прийшов на посаду визнаним ученим, розробником ідей про педагогічну майстерність як невід’ємну якість вчителя, теоретично й практично обґрунтував її присутнє значення для освітнього процесу²³, що з поміж інших складників передбачає вміння вчителя постійно застосовувати індивідуальний підхід до учня, то прагнув розгорнути поширення і втілення таких ідей в освіті країни²⁴. Думаємо, саме тому міністр народної освіти І.Зязюн ініціював теоретико-методологічні та експериментальні дослідження за програмою “Учитель”²⁵ (1990), втім, конкретних результатів їх реалізації в державних інформаційних матеріалах не знайдено.

А от розпочата Зязюном-міністром масштабна комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей і молоді «Творча обдарованість» (1990-1991)²⁶, завдяки якій стимулювалися дослідницькі пошуки учнівської молоді, набула визнання й узаasadнила роботу творчих добровільних об’єднань школярів. Програмою передбачалися: розроблення теоретичної концепції розвитку творчої обдарованості; розширення мережі експериментальних майданчиків для апробації методів, форм і засобів навчання та виховання обдарованих дітей і молоді; розроблення, апробація та широке впровадження системи ранньої і поетапної діагностики обдарованих дітей і молоді різних вікових категорій; розроблення змісту, методів і форм роботи з обдарованими дітьми, підготовка комплексу навчальних програм, планів, підручників, посібників для організації навчально-виховного процесу з обдарованими дітьми в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів з урахування сучасних інформаційних технологій²⁷.

У 1991р. Колегією Міністерства народної освіти УРСР було також затверджено «Положення про Малу академію наук, наукове товариство школярів та

---

²² Іван Андрійович Зязюн : педагог, вчений, філософ : біобібліогр. покажчик / [упоряд. Штома Л.Н.; наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 3 вид., перероб., допов. Київ, 2017. С.11.

²³ Зязюн І.А. Основы педагогического мастерства : учебн. пособие для студентів пед. институтів. К. Выща школа, 1987. 207 с.

²⁴ Культуротворча функція виховання студентів педагогічного вузу. *Вища і середня пед. освіта : наук.-метод. зб.* / М-во освіти України. Полтава, 1994. Вип. 17. С. 66–72.

²⁵ Кремень В.Г. Гуманістична концепція І.А.Зязюна. *Іван Андрійович Зязюн : педагог, вчений, філософ : біобібліогр. покажчик* / [упоряд. Штома Л.Н.; наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 3 вид., перероб., допов. Київ. Богданова А.М., 2013. С.6.

²⁶ *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР.* 1992. № 3. С.13.

²⁷ Там само. С.19-21.

учнівської молоді»²⁸. У подальшому в діяльності міністрів-наступників постійно підтримувався цей вектор на «розвиток інтелекту, пізнавальної діяльності та творчих здібностей, самовизначення у майбутній професії»²⁹.

На час роботи І.Зязюна припадає розроблення і прийняття Міністерством комплексного плану заходів на виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 12.02.1991 р. «Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 р.»³⁰. Його зміст спрямовувався на сприяння «утвердженню державності української мови в усіх навчально-виховних закладах»³¹. Вже у вересні 1991 р. Колегією Міністерства було прийнято рішення № 8/61 «Про концепцію середньої загальноосвітньої школи України», де зазначалося, що в ній «визначені головні завдання й перспективи розвитку школи, головні напрями духовного і національного її відродження: відновлення культурологічної функції школи, відображення в змісті навчання і виховання традицій національної культури, демократизація і гуманізація освіти, індивідуалізація й диференціація навчально-виховного процесу і його розвиток з урахуванням національних традицій»³².

Варто зауважити, що згаданій меті національного державотворення засобами освіти слугували й розроблені Міністерством у 1990 р. Концепція патріотичного й інтернаціонального виховання учнівської молоді, формування в неї національної самосвідомості³³ та Концепція естетичного розвитку учнівської молоді, у руслі якої було затверджено й створення Малих академій народного мистецтва³⁴. Виокремимо також розроблення Міністерством Положення про рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу «Моя земля – земля моїх батьків», який започаткували 1 вересня 1990 р. у всіх загальноосвітніх школах країни задля відродження серед школярів народних традицій і звичаїв, національної культури, забезпечення поглибленого розвитку історії рідного краю³⁵.

---

²⁸ Типове Положення про Малу академію наук, наукове товариство школярів та учнівської молоді. Додаток до Постанови колегій Міністерства народної освіти УРСР та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Президії АН УРСР від 07.12.1990, №10/210 (від 16.01.1991 р. №23). *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1991. № 6. С.13-18.

²⁹ Там само, с.13.

³⁰ *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1991. № 14. С.3.

³¹ Там само, с. 4.

³² *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1992. № 4. С.1.

³³ *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1990. № 16.

³⁴ Там само, с.29.

³⁵ Там само, с.29.

Розширенню освітніх можливостей особи учня мало сприяти й започаткування організації загальноосвітніх навчальних закладів типу гімназій і ліцеїв (Додаток до рішення колегії №113 від 30.01.1991 р.)³⁶.

З травня 1992 р. (за іншими даними – з кінця лютого) по 18 листопада 1994 р. міністром освіти України працював Петро Таланчук³⁷. За час його керівництва освітньою галуззю відбулися принципово важливі зрушення, спрямовані на інтенсифікацію розбудови національно орієнтованої освіти, а також зміни, прямо чи опосередковано пов'язані з посиленням процесів гуманізації освіти. Водночас наголосимо, що у ці роки в країні загострилася суспільно-економічна криза. За свідченнями академіка В.Кременя, стан освіти на той час визначався двома взаємозв'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходилося українське суспільство, і системною кризою, яка охопила його. І якщо перший чинник спонукав до творення нових форм, методів і засобів навчання, то другий, а насамперед фінансова скрута, гальмував розквіт нововведень у царині освіти³⁸. Ураховуючи це, мусимо визнати, що навіть найгуманніші за суттю новації складно реалізовувалися у несприятливих фінансових і матеріальних обставинах.

Так, до запроваджених за П.Таланчука кардинальних освітніх трансформацій відносимо, по-перше, проголошення й започаткування експерименту з прийому молоді в 1993 р. на перший курс вищих навчальних закладів за результатами тестування за 60-бальною шкалою оцінювання³⁹. Експериментом було охоплено 300000 випускників середніх шкіл України⁴⁰. Він підтвердив «цілковиту придатність і досить високу ефективність тестування як методу контролю знань учнів»⁴¹, тому у 1994 р. колегія Міністерства освіти України затвердила Положення про порядок проведення тестування із загальноосвітніх дисциплін, яким тестування замінювало випускні іспити⁴². Таке нововведення, хоча й не було ретельно підготовлено для впровадження, відіграло свою позитивну роль й як спроба практичної гуманізації шкільного навчання, посилення індивідуального підходу до учнів, і як революційна

---

³⁶ Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. 1991. № 11. с.3-12.

³⁷ Лікарчук І.Л. Міністри освіти України : у 2-х т. К. , Видавець Ешке О.М., 2010; Петро Михайлович Таланчук. Режим доступу: <http://inventor.biz.ua/online/vol4/pdf/077.pdf>

³⁸ Кремень В.Г. Національна освіта як соціокультурне явище. *Учитель*. 1999. № 11-12. С.10

³⁹ Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. 1993. № 18. С.3-5.

⁴⁰ Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. 1993. № 14. С.28-29.

⁴¹ Там само, С.29.

⁴² Положення про порядок проведення тестування із загальноосвітніх дисциплін було прийнято в березні 1994 р. (№ 57 від 03.03. 1994 р.).

спроба введення змін в освітню галузь⁴³. До гуманістично орієнтованих законотворчих починань Міністерства, що не мали попередніх аналогів, відносимо й розроблення проекту Закону «Про права дитини»⁴⁴.

Зауважимо, що освітні новації в Україні вводилися на тлі кризового економічного стану, зубожіння населення, суттєвого недофінансування освіти

По-друге, саме на час керівництва П.Таланчука припало інтенсивне відкриття приватних закладів освіти – і середніх, і вищих, тобто узаконення платної освіти, якої до того часу в Україні не існувало. І, хоча можливість існування в освітній сфері і державних, і недержавних навчальних закладів було фактично узаконено у частині І-й пункту І-го Статті 3 Закону «Про освіту» (1991), саме з ім'ям цього міністра пов'язують діяльність приватних освітніх закладів, які, з одного боку, сприяли зовнішній диференціації навчання в школі, з іншого – пришвидшили розшарування українського соціуму за майновою ознакою.

Здобутком державного масштабу вважаємо доопрацювання розробленої попередниками Концепції національної системи освіти (1992) і прийняття Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993), про яку вже згадувалося. Оголошуючи втілення в життя програми загальнонародною, загальнодержавною справою, тогочасний міністр освіти України П.Таланчук зазначив, що її «характеристика як національної не створює жодних привілеїв для української нації і передбачає задоволення національно-освітніх прав і потреб усіх етносів на терені України». Як документ Державної національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») на роки вперед окреслила шляхи гуманізації і розвитку освіти, орієнтованої на потреби не лише держави, а насамперед особистості.

Водночас реформування освіти збіглося в часі зі стрімким падінням рівня життя людей, зростанням бідності, недофінансуванням освіти, що ускладнювало перебудову галузі, престиж якої «різко впав»⁴⁵.

---

⁴³ Наступник П.Таланчука міністр освіти України М.Згуровський вже у 1995 р. скасував тестування у випускних класах середніх загальноосвітніх шкіл (Наказ Міністерства освіти № 30 від 07.02.1995 р.). А його наступник міністр освіти В.Кремень у 2000 р. знову підняв питання проведення тестування й у 2002 р. у кількох школах розпочали апробувати тестування як оцінювання здобутих знань. Згодом у трансформованому й доопрацьованому вигляді, як ЗНО, система такого оцінювання навчальних досягнень таки утвердилася в українській освіті (2005-2007).

⁴⁴ *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР*. 1993. № 14. С.30.

⁴⁵ Гічан К. Хто був найкращим міністром освіти в незалежній Україні. Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/khto-buv-naikrashchym-ministrom-osvity-v-nezalezhnii-ukraini-245204.html>

За П.Таланчука було розроблене «Положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти» (затверджене Наказом Міністерства освіти України № 230 від 01.07.1993 р.), у якому метою індивідуального навчання визначалося «забезпечення умов для здобуття загальної середньої освіти або задоволення інших загальноосвітніх потреб особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей». При цьому до учнів, для яких можливе індивідуальне навчання, відносили дітей, котрі мають високі навчальні можливості, а також тих, які «не спроможні засвоїти навчальний матеріал в обсязі базового рівня». Зауважимо, що наступники П.Таланчука продовжили розвиток освітньої політики щодо дітей з особливими освітніми потребами.

На нашу думку, гуманістично й особистісно орієнтовані погляди П.Таланчука на освіту у подальшому знайшли реальне підтвердження й втілення у створенні ним (1999) такого новаційного для України закладу вищої освіти як Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», де можливість навчатися одержали молоді люди з особливими освітніми потребами.

Висновки. На підставі аналізу державної політики України у галузі шкільної освіти у перші роки незалежності (Законів, постанов, розпоряджень інших документальних матеріалів), можемо стверджувати, що у 1991-1994 рр. її провідними ідеями були гуманізація освіти і тісно переплетена з нею необхідність реалізації національної ідеї засобами навчання, виховання і соціалізації дітей та молоді. Виходячи з тези, що особа керівника Міністерства освіти, яке є і провідником, і рушієм державної гуманітарної політики, безперечно набуває значення персоналізованого чинника зрушень в освітній сфері, схарактеризовано діяльність перших очільників освітньої галузі незалежної України. Аргументовано, що І.Зязюн, який обіймав посаду міністра народної освіти у перехідний період (1990-1992), фактично розпочав у державі процес українізації шкільної освіти: створення українських шкільних підручників, утвердження державності української мови в усіх навчально-виховних закладах, прийняття комплексної програми пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей і молоді «Творча обдарованість», узаконення діяльності учнівських Малих академій наук, узаконення діяльності таких нових типів середніх загальноосвітніх закладів, як гімназія і ліцей. Визначним вважаємо і внесок його наступника на посаді міністра П.Таланчука (1992-1994), який спромігся не лише інтенсифікувати процес українізації школи, а й здійснив революційні кроки у напрямі його гуманізації (перша спроба заміни випускних іспитів тестування учнів). За його

зусиль було прийнято (1993) стратегічну програму розвитку освітньої галузі України у XXI ст. Тому тим, хто причетний до творення освітньої політики і розвитку сучасної української школи, варто вивчати і враховувати досвід попередників, які у складні роки розбудови зуміли не лише розробити стратегічні проекти розвитку галузі, а й неухильно дотримувати національних інтересів в освіті.

Уже в перші роки суверенності державну політику України було спрямовано на створення умов для розвитку особистості й творчої самореалізації кожного її громадянина, виховання покоління людей, здатних оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємний складник європейської та світової спільноти. Водночас труднощі перехідного періоду, у якому знаходилося українське суспільство, і системна криза, що охопила всіх галузі суспільно-економічного життя України, перешкождали державотворенню, зокрема й в освітній сфері.

Бібліографія

1. Балл Г.О. Уплющение систем нормативной регуляции деятельности как феномен тоталитарного и посттоталитарного сознания. *Особистість і народ: погляд історичної психології*: матер. Всеукр. наук. конф. К., Т-во психологів України, 1994. С.79.
2. Гильбух Ю.З. *Учитель и психологическая служба школы*. Киев. Ин-т психологи АПН Украины, 1993. С.3.
3. Гічан К. Хто був найкращим міністром освіти в незалежній Україні. Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/khto-buv-naikrashchym-ministrom-osvity-v-nezalezhnii-ukraini-245204.html>
4. Даниленко В.М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. К., І-т історії України НАН України, 2018. 278 с.
5. Державна національна програма “Освіта” : Україна XXI століття. *Освіта*. 1993. № 44-46. С.1-13.
6. Дециньський Л.Є. Національно-визвольний рух в Україні у 1980-1990-х роках. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36050/1/2_3-13.pdf
7. Дічек Н.П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу. *Шлях освіти*. 2011. №4. С. 28-33.
8. Закон України про освіту. Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/iaws/show/1060-12
9. Зязюн І.А. Основы педагогического мастерства : учебн. пособие для студентів пед. институтів. К. Выща школа, 1987. 207 с.
10. Іван Андрійович Зязюн : педагог, вчений, філософ : біобібліогр. покажчик / [упоряд. Штома Л.Н.; наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 3 вид., перероб., допов. Київ, 2017. С.11.
11. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. 1990. №16.
12. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. 1991. № 6.
13. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України. 1991. № 11.
14. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України. 1991. №14.
15. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України. 1992. № 3.
16. Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України 1992. № 4
17. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1993. № 14.
18. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1993. № 18.

19. Киричук О.В. Стан і перспективи розвитку практичної психології в системі народної освіти в Україні. *Психологія: Науково-методичний збірник* / Ред кол.: О.В.Киричук (відп. ред.). Київ, Освіта, 1993. Вип.40. С.3.
20. Кремень В.Г. Гуманістична концепція І.А.Зязюна. *Іван Андрійович Зязюн : педагог, вчений, філософ : біобібліогр. покажчик* / [упоряд. Штома Л.Н.; наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 3 вид., перероб., допов. Київ. Богданова А.М., 2013. С.6.
21. Кремень В.Г. *Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору*. К. Пед. думка, 2009
22. Кремень В.Г. Гуманістична концепція І.А.Зязюна. *Іван Андрійович Зязюн : педагог, вчений, філософ : біобібліогр. покажчик* / [упоряд. Штома Л.Н.; наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 3 вид., перероб., допов. Київ. Богданова А.М., 2013. С.6.
23. Кремень В.Г. Національна освіта як соціокультурне явище. *Учитель*. 1999. № 11-12. С.10
24. Культуротворча функція виховання студентів педагогічного вузу. *Вища і середня пед. освіта : наук.-метод. зб.* / М-во освіти України. Полтава, 1994. Вип. 17. С. 66–72.
25. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України : у 2-х т. К. , Видавець Ешке О.М., 2010.
26. Петро Михайлович Таланчук. Режим доступу: <http://inventor.biz.ua/online/vol4/pdf/077.pdf>
27. Освітня політика. *Енциклопедія освіти; АПН України* / гол. ред. В.Г.Кремень. К. Юрінком Інтер, 2008. С.623.
28. Розвиток людського капіталу є питанням національної безпеки (Парламентські слухання на тему «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки». *Освіта і суспільство*. 2019. №4. С.1.
29. Україна в умовах незалежності Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/independense.html>
30. Wexler Natalie: <http://www.forbes.com/sites/nataliewexler/2018/04/09/three-mistakes-we-need-to-fix-if-we-want-education-reform-to-succeed>

Dichek N. WAYS OF HUMANIZATION OF EDUCATIONAL SCHOOL POLICY IN UKRAINE (FIRST YEARS OF INDEPENDENCE)

The article highlights and analyzes the educational policy of Ukraine in the field of school education, conducted in the early years of independence. The most significant state documents that define the strategic directions for the renewal of education in the spirit of national priorities and human values are characterized.

It is proved that in 1991-1994 the leading ideas of the state educational policy were the humanization of education and the closely interwoven with it the need to implement the national idea by means of education and socialization of children and youth. It has been substantiated that the personality of the head of the Ministry of Education, which is both the conductor and the engine of the state humanitarian policy, undoubtedly acquires the value of a personalized factor of changes in the educational sphere.

The contribution of I. Zyazyun, who served as Minister of Education in the transition period (1990-1992), is highlighted. He actually started the process of Ukrainization of school education: the creation of Ukrainian school textbooks, the approval of the statehood of the Ukrainian language in all educational institutions, the adoption of a comprehensive program of search, training and education of gifted children and young people "Creative giftedness", legalization of the activities of such types of secondary educational institutions as a gymnasium and lyceum. The contribution of his successor as Minister of Education P. Talanchuk (1992-1994), who could not only intensify the process of Ukrainization of the school, but also made revolutionary steps towards its humanization (the first attempt to replace the final examinations of students) was also determined. His efforts adopted a strategic program (1993) for the development of education in Ukraine in the 21st century.

It is shown that already in the first years of Ukraine's independence, its state policy in the field of education was aimed at creating conditions for the development of the personality and creative self-realization of every citizen, upbringing a generation of people

capable to preserve and enhancing the values of national culture and civil society. At the same time, the difficulties of the transition period, in which Ukrainian society was located, and the systemic crisis that engulfed all sectors of the socio-economic life of Ukraine, impeded the construction of an independent state, including the educational sphere.

Key words: state educational policy, I.Zyazyun, P.Talanchuk, humanization, national school